

השאלה ללא מענה מאת צ'רלס אדוארד אייבס (19.5.1954 - 20.10.1874)

על המלחין

צ'רלס א. אייבס נולד בדנברי, קונטיקט (צפון מזרח ארה"ב), והיה אחד משני בניו של אביו, המוסיקאי ג'ורג' אייבס. ג'ורג' אייבס היה בעל השכלה מוסיקלית פורמלית, וניגן בכלים רבים. הוא ניצח על תזמורות שונות, ועל אף היותו הצעיר במנצחים, נחשבה תזמורתו לטובה ביותר בצבא ארה"ב בזמן מלחמת האזרחים.

כאשר הגיע צ'רלס אייבס לגיל 10, החל אביו ללמדו מוסיקה. כדי לפתח את שמיעתם המוסיקלית של בניו היה מבקש מהם לשיר בסולם אחד, כשהליווי הוא בסולם אחר. כן עודד אותם להשתמש בדיסוננטים, ולשים לב לא רק למוסיקה הקלאסית אלא לכל סוגי המוסיקה הסובבים אותם: תזמורות כלי נשיפה, שירים של הקהילה, המוסיקה של הכנסייה ועוד. במיוחד הסב את תשומת ליבם לצלילים שונים הנשמעים בו זמנית. למשל: שתי תזמורות כלי נשיפה באותו מצעד, כשכל אחת מנגנת משהו אחר; אדם שורק לעצמו בזמן שילד בבית אחר מתאמן בנגינה ועוד.

יש לציין, כי אביו של אייבס נמשך לניסויים בהצללות שונות, כמו מיקרוטונים (הוא כיוון פסנתר בביתו לנגינה ברבעי טונים), פיזור הצלילים בחלל, פוליטונליות ועוד. אייבס הושפע עמוקות מאביו, אשר עודד אותו לסקרנות ולחדשנות בתחום הקומפוזיציה.

כילד בקונטיקט שמע אייבס סוגים רבים של מוסיקה, שאת כולם ספג באותה מידה של התעניינות. תזמורות כלי נשיפה ותזמורות קרקס, רגטיים ושירי סטפן פוסטר, מוסיקת קאנטרי, הימנונות בכנסייה, שירה ונגינה ספונטניות, על כל הזיופים שלהן - כל זאת לצד המוסיקה הקלאסית האירופית, אליה התוודע באמצעות אביו.

עד מהרה החל אייבס הצעיר להלחין, ובגיל 12 היה מלחין ומתופף בתזמורת של אביו. כדי להתאמן בתיפוף, היה מתרגל מקצבי תוף על הפסנתר, ולשם כך יצר קבוצה של קלסטרים ודיסוננטים, להם קרא "תיפוף-פסנתרי" ("piano drumming").

בגיל 14 קיבל משרה בשכר כנגן עוגב בכנסייה המקומית, וכך היה לנגן העוגב הצעיר ביותר במדינה.

כשרונו של צ'רלס אייבס התבטא לא רק במוסיקה, אלא גם בספורט. הוא שיחק בייסבול, כדורגל וטניס בנבחרות שונות. הוא עזב את העיסוק בספורט רק בעת לימודיו באוניברסיטה, על פי הוראת אביו, ולמגינת ליבם של המאמנים.

בגיל 19 עבר ללמוד בניו-הייבן, ואף ניגן שם בכנסייה. תוך כדי כך המשיך להלחין ולפתח את שפתו המוסיקלית הייחודית. יצירתו המרכזית בתקופה זו היא עיבודים מקהלתיים למזמורי תהילים (8-1896). בכל אחד ממזמורים אלה יש רעיון קומפוזיטורי אחר. למשל:

במזמור 150 - טרצות מקבילות היוצרות דיסוננטים צפופים, וכן פוגה פן-דיאטונית (פן-דיאטונית הוא סוג של צליליות המשתמש באופן חפשי בתוספת צלילים לאקורד).

מזמור 67 הוא פוליטונלי.

במזמור 54 - אקורדים של טונים שלמים וקנון של אקורדים דיסוננטיים.

במזמור 24 - מראות כתובות באופן חפשי היוצאות ממרכז אחד.

בארבע שנותיו בייל (8-1894) למד צ'רלס מוסיקה אצל מורה שמרן, שלא קיבל את רעיונותיו ועמד על לימוד מסורתי בלבד. לאחר מות אביו קיבל את עיקר התמיכה האישית והמוסיקלית לה היה זקוק ממנצח המקהלה בכנסיה, ג'ון קורנליוס גריגס, אשר התנגד לכוונון המשווה והיה בעצמו בעל רעיונות מוסיקליים חריגים. בתקופה זו כתב אייבס שירים, רביעית כלי קשת ובה פוגה בארבעה סולמות, יצירות לאורגן (ביניהן ווריאציות על ההמנון הלאומי) וכן את "משחק הכדורגל בין ייל לפרינסטון" - מוסיקה המתארת את הקהל הרועש והמריע, את שריקות השופט ועוד.

בסיימו את האוניברסיטה היה על אייבס להחליט באם יעסוק במוסיקה לפרנסתו, תוך ויתור על עצמאות רעיונותיו שלא היו מקובלים על הסביבה, או ימצא לו פרנסה אחרת, שתאפשר לו לכתוב כראות עיניו. הוא בחר בדרך השנייה, ופתח בקריירה ארוכה ומוצלחת כסוכן ביטוח. לאחר נישואיו עבר לניו יורק, ואחר כך לסביבה כפרית קרוב למקום הולדתו (רדינג), שם אימץ בת.

כאשר הצטרפה ארה"ב למלחמת העולם השנייה, היה פעיל בצלב האדום וגייס תרומות. הכתיבה שלו נעשתה בלילות ובסופי שבוע, ולעתים רחוקות ביותר זכתה לביצוע. הוא כתב שירים רבים, מוסיקה לפסנתר ולאורגן, מוסיקה תזמורתית ומוסיקה קאמרית, אך לא הקהל ולא הקהילה המוסיקלית התייחסו בהערכה ליצירותיו.

בשנת 1919 החליט אייבס להפיץ חלק מיצירותיו בעותקים רבים, בתקווה שיגיעו לפחות אל כמה אנשים שיתענינו בהן. הוא הדפיס על חשבון 114 שירים, ואת "סונטת קונקורד" לפסנתר. (בסונטה זו, בנוסף לפוליטונליות ולקשיי ביצוע טכניים, על הפסנתרן להשתמש גם במרפקו, וכן בכפיס עץ המאפשר נגינה בו-זמנית של 16 תווים רצופים). מלאכת הפצה עצמית זו נתנה את הדחיפה הראשונה לתהליך קבלתו של אייבס כמלחין מקורי, תהליך שהיה איטי וקשה.

בשנת 1924 חל משבר ביצירתו של אייבס, והוא חדל לכתוב יצירות חדשות. מאז עסק רק בשיפוץ, בסיום ובשכתוב יצירותיו הקודמות. דווקא אז, משנת 1925 החלו לבצע את יצירותיו בקצב הולך וגובר. בתחילה עדיין תחת ביקורות קשות ואף עוינות, אך במשך הזמן, כאשר העולם המוסיקלי היה מוכן לקבל מצלולים מגוונים, הרמוניות לא מקובלות ומרקמים חדשים, הוכר אייבס כאחד המלחינים המקוריים והטובים ביותר במאה ה-20. (יש הכוללים אותו ברביעייה המובילה יחד עם שנברג, סטרוינסקי וברטוק). אייבס עצמו לא נכח מעולם בביצוע פומבי של יצירותיו, גם כאשר היה כבר מקובל וזכה להערכה. אייבס היה אדם נדיב ביותר, ובין היתר תמך כספית בביצועים של מוסיקה מודרנית. הוא נפטר משבץ בשנת 1954, לאחר שבריאותו הדרדרה במשך מספר שנים.

סגנונו המוסיקלי

אייבס הוא מלחין חשוב הן כמלחין עולמי, שהקדים את זמנו והיה ממעצבי הצלילות במוסיקה של המאה ה-20, והן כמלחין אמריקאי. היותו מלחין אמריקאי מתבטאת הן ברעיונותיו והן בחמרים המוסיקליים שלו. הוא האמין כי האמנות קשורה קשר הדוק בחיים עצמם.

החמרים המוסיקליים שלו הם הצלילים של החיים בסביבה כפרית אמריקאית. הוא לא רק הושפע מכל סוגי המוסיקה ששמע, אלא אף הרבה לצטט מהם.

הוא המלחין האמריקאי הראשון, אשר לא נשען על המודלים האירופיים, אלא יצר מתוך ההוויה האמריקאית אותה חי.

אפשר לומר כי אף העובדה שבחר בביטחון כלכלי שיאפשר לו ליצור בלי להיות תלוי באף אחד, גם היא תואמת את הרוח האמריקאית. כאשר נשאל לגבי השילוב בין עבודתו כסוכן ביטוח לבין עבודתו היצירתית כמלחין, ענה: "רקמת החיים רוקמת את עצמה לכדי שלמות. אינך יכול ליצור אמנות בפינה, ולצפות שיהיו לה חיים, ממשות ונוכחות. האמנות נובעת ישירות מחוויות החיים, ממחשבה על החיים ומלחיות את החיים. עבודתי במוסיקה עזרה לעסקים שלי, ועבודתי בעסקים עזרה למוסיקה שלי".

בהקשר זה יש לציין, כי כמו רוב תושבי ניו-אינגלנד, הושפע אייבס מרעיונותיהם של הוגי הדעות הטרנסצנדנטליסטים אמרסון (Emerson) ות'ורו (Thoreau), ויישם את תורותיהם בהלחנתו. למשל: אמרסון דיבר על מרכז אחד ממנו יוצא הכל, ואייבס אמנם השתמש במספר יצירות בצליל מרכזי ממנו נובעת המוסיקה. ציטוט מדבריו של אמרסון יוכל, אולי, להסביר כיצד הצליח אייבס לשמור במשך שנים כה רבות על מקוריות ושלמות רעיונותיו, למרות ביקורות כה שליליות וחוסר קבלה מצד המוסיקאים והקהל (הציטוט הוא מתוך הרצאה שנשא אמרסון בשנת 1842) :

" הטרנסצנדנטליסט מאמין בפתיחות מתמדת של החשיבה האנושית להשפעות חדשות של אור ושל כוח. הוא מאמין בהשראה ובהתרגשות... הוא מתנגד לכל נסיון לכפות על רוחו חוקים ומידות שאינם שלו. "

אייבס לא רצה להצמד לסגנון מסויים. יותר ענינה אותו מהות היצירה והדרך הנכונה לבטא אותה. הוא האמין בגיוון מוסיקלי ובביטוי אישי, ובשיריו אפשר למצוא סגנונות רבים זה לצד זה.

עם זאת - יש במוסיקה שלו כמה תכונות אופייניות לו :

- * שימוש חפשי בקלסטרס ובדיסוננסים, באופן שווה ערך לקונסוננסים.
- * פוליטונליות.
- * פוליריתמיות, לעתים מורכבת ביותר.
- * שימוש נרחב בציטוטים ממקורות מוסיקליים שונים, בעיקר עממיים.
- * שילוב חמרים מוסיקליים שאינם מתואמים זה עם זה.
- * תאורים "קונקרטיים" של סביבות צליליות חווייתיות.
- * נטייה לתכניתיות.

לרוב יצירותיו שמות תאוריים. למשל: "סנטרל פארק בחשכה", "הבריכה", "מראה נוף סתווי מהרי האורן", "ליל אור הסידן", "הטבע הפנימי", "הגונג שעל הו והסולם" או: "מצעד הכבאים ברחוב הראשי", ועוד.

על היצירה

"השאלה ללא מענה", אותה הגדיר אייבס "הרהורים על נושא רציני", נכתבה בסמוך ליצירה כלית אחרת- "סנטרל פארק בחשכה" - עליה הוא כתב: "הרהורים על שום דבר רציני". גרסה ראשונה של היצירה נכתבה בשנת 1906, וגרסה נוספת - השונה רק במעט מבחינה מוסיקלית, אך שונה מאד בתווי-נכתבה בשנים 1930-35.

היצירה מתבססת על שלושה גופים מוסיקליים:

1. קבוצת כלי קשת (רביעיה או תזמורת) המנגנים עם עמעם. קבוצה זו צריכה להיות ממוקמת מחוץ לבמה, או רחוק ככל האפשר מהקבוצות האחרות.
2. רביעית חלילים, שהשלישי בהם יכול להתחלף באבוב והרביעי בקלרינט.
3. חצוצרה בודדת (או קרן אנגלית אבוב או קלרינט, בתנאי שקבוצת כלי הנשיפה איננה משתמשת בכלים אלה). גם על החצוצרה להשתמש בעמעם, אלא אם כן הביצוע הוא בחדר גדול מאד.

כל קבוצה מנגנת מוסיקה שונה לחלוטין:

1. המוסיקה של כלי הקשת היא טונלית, דיאטונית ומבוססת על מהלך אקורדים. הערכים המקצביים ארוכים ביותר, ומבטלים כל תחושה של משקל או מקצב. העצמה - PPP לכל האורך, וכל המעברים מצליל לצליל בלגטו. כלי הקשת נשמעים כל הזמן, לאורך כל היצירה. בין שתי הגרסאות לא קיים שינוי.

2. המוסיקה של כלי הנשיפה היא א-טונלית, כרומטית, קצבית, במהירות הולכת וגוברת בכל כניסה:

Adagio, Andante, Allegretto, Allegro, Allegro molto, Presto.

העצמה מתגברת מ-p עד ffff. הארטיקולציה מגוונת, אך משופעת בהדגשות ובסטקטו.

3. כלי הנשיפה אינם נשמעים כל הזמן, אלא מופיעים שש פעמים, ברווחי זמן לא קבועים, כתשובה לחצוצרה. ה"אמירה" שלהם מתארכת לקראת סוף היצירה. קיימים שינויים קלים (מלודיים וריתמיים) בין שתי הגרסאות.
- החצוצרה מופיעה שבע פעמים, במרווחי זמן לא קבועים, לסרוגין עם קבוצת כלי הנשיפה. היא משמיעה פסוק קצר וקבוע, שאיננו ברור מבחינה טונלית וריתמית. כלומר: פסוק המעורר תמיהות.

בגרסה הראשונה הדינמיקה משתנה בכל הופעה של החצוצרה, אך בגרסה השנייה הנגינה היא תמיד ב-p, ורק בסוף ב-pp. הבדל נוסף בין שתי הגרסאות הוא בצליל הסיום של הפסוק. בגרסה הראשונה הוא קבוע לכל האורך (סיב) ובגרסה השנייה הוא משתנה לסירוגין בין דו ל-סי.

הפסוק של החצוצרה:

Trumpet in C
or
Oboe

Adagio

ppp

כאמור, המוסיקה של אייבס היא תכניתית, והוא נהג אף לתת הסברים לכוונותיו. בגרסה הראשונה הוא מפרט:

"כלי הקשת מייצגים את "שתיקות הדרואידים", אשר אינם יודעים דבר, אינם רואים דבר ואינם שומעים דבר. החצוצרה משמיעה את "השאלה הנצחית של הקיום". היא עושה זאת תמיד באותו גוון קולי. אך הרדיפה אחרי "התשובה הבלתי נראית", המתבצעת על ידי החלילים ויצורי אנוש אחרים, נעשית בהדרגה יותר ויותר אקטיבית, יותר מהירה ובעצמה חזקה יותר: מ- animando ועד con fuoco. תפקיד זה לא צריך להיות מבוצע בדיוק בזמן שצוין, ועליו להיות מעין אימפרומפטו. אם אין מנצח, אחד החלילנים יכול לנצח על החלילים. במשך הזמן, ואחרי "התייעצות סודית", מבינות "התשובות הלוחמות" את חוסר התועלת, ומתחילות ללעוג ל"שאלה". העימות נגמר לעת עתה. לאחר שהחלילים נעלמים, "השאלה" נשאלת בפעם האחרונה, ו"השתיקות" נשמעות מאחור ב"בדידות בלתי-מופרעת". "

בהוראות הביצוע כותב אייבס:
"על רביעית כלי הקשת לשמור על זמן אחיד. על רביעית החלילים לשמור על זמן מאד לא אחיד." ומוסיף במקום אחר: "רביעית החלילים בזמן נפרד, לגמרי בלתי קשור לכלי הקשת, אך ביחד".

החידושים ביצירה זו מפתיעים ורעננים עד היום:

1. מבחינת המרקם: העמדת שלושה גופים שונים לנגן מוסיקה שונה בו בזמן וללא תאום ביניהם.
2. יצירת שלושה מישורי זמן נפרדים.
3. שינוי התפיסה המסורתית לגבי מוסיקה טונלית או א-טונלית: דווקא הסביבה הטונלית מקבלת אופי סטטי ומאבדת את התנועתיות ואת הכיווניות המאפיינות את המוסיקה הטונלית, והסביבה הא-טונלית הרבה יותר קינטית.

הדיאלוג המוזר בין "שותקים" "שואל" ו"עונים" הנמצאים על מישורים שונים של זמן, מקום וסגנון, ואשר אין ביניהם כל יחסים ריתמיים או קונטרפונקטיים, נשמע, למרות הכל, קוהרנטי. יש הטוענים כי הוא מייצג או אף חוזה מראש את חוסר התקשורת של זמננו.

השם שנתן אייבס ליצירתו גם הוא רב-משמעי ופתוח לאפשרויות שונות. אולי זו שאלת הקיום האנושי, אבל אולי זו גם השאלה הקיומית של סוגי מוסיקה שונים זה לצד זה, שאלה שבעת כתיבת היצירה היתה "עכשווית" ביותר, עוררה ויכוח במשך שנים לאחר מכן (זוכרים את העימות בין סטרוינסקי לשנברג?) ובמשך הזמן נפתרה מאליה בדיוק באופן שבו פתר אותה אייבס עצמו - יש מקום ויש קיום לכל הסגנונות.

לכן טבעי היה, שכאשר לאונרד ברנשטיין ערך סדרת הרצאות מודגמות על יצירות מפתח במוסיקה המודרנית, הוא קרא לסדרה כולה: "השאלה ללא מענה".

1 (1)

THE UNANSWERED QUESTION (I)

Charles E. Ives
(1906)
Edited by Paul C. Echols and Noel Zahler

Adagio (♩ = about 40-50)
(String quartet keeps very even time; flute quartet keeps very uneven time)

Violin I
ppp con sordini

Violin II
ppp con sordini

Viola
ppp con sordini

Violoncello
[D.B. all'8va
ad lib.]
ppp con sordini

Trumpet in C
or
Oboe
Adagio
ppp

[Adagio]
As a recitative
(Flute quartet in separate time, independently from string quartet but together)

Flute Quartet

1
p

2
p

3 [or Oboe]
p

4 [or Clarinet]
p

[Adagio]

A

02-002979-851

*String intro: (m. 1-13) from 1930-35 ed.; original 1906 ed. begins at m. 14 (see Preface)

Copyright 1953 by Southern Music Publishing Co. Inc.
Copyright Renewed by Peer International Corporation
© Copyright 1984 by Peer International Corporation
International Copyright Secured
All Rights Reserved Including the Right of Performance

Andante con spirito

mp

mp

mp

mp

Musical score for measures 25-28. The tempo is 'Andante con spirito'. The score consists of four staves. The first staff has a treble clef and a key signature of two flats. The second and third staves have a bass clef. The fourth staff has a bass clef. The music features a melodic line in the first staff and accompaniment in the other three. The dynamic is marked 'mp' (mezzo-piano).

(B)

Musical score for measures 26-30. The score consists of four staves. The first staff has a treble clef and a key signature of two flats. The second and third staves have a bass clef. The fourth staff has a bass clef. The music features a melodic line in the first staff and accompaniment in the other three. The dynamic is marked 'mp' (mezzo-piano).

Allegretto

mf

mf

mf

mf

Musical score for measures 31-34. The tempo is 'Allegretto'. The score consists of four staves. The first staff has a treble clef and a key signature of two flats. The second and third staves have a bass clef. The fourth staff has a bass clef. The music features a melodic line in the first staff and accompaniment in the other three. The dynamic is marked 'mf' (mezzo-forte).

Adagio

p

(C)

Adagio

mp

Musical score for measures 31-37. The tempo is 'Adagio'. The score consists of four staves. The first staff has a treble clef and a key signature of two flats. The second and third staves have a bass clef. The fourth staff has a bass clef. The music features a melodic line in the first staff and accompaniment in the other three. The dynamic is marked 'p' (piano) for measures 31-34 and 'mp' (mezzo-piano) for measures 35-37. There are triplets in measures 31 and 32.

Andante sostenuto

Musical score for measures 37-40, featuring four staves with complex rhythmic patterns and dynamics. The tempo is marked "Andante sostenuto".

Musical notation for measure 38, showing a triplet of eighth notes.

Ⓓ

Adagio

Musical notation for measure 43, showing a triplet of eighth notes with a dynamic marking of [mf].

Musical score for measures 38-44, featuring four staves with sustained notes and a chord diagram for measure 40.

Allegro

Musical score for measures 45-50, featuring four staves with rapid sixteenth-note passages and a dynamic marking of *f*. The instruction "all gliss. down" is present.

Musical notation for measure 45, showing a chord diagram for measure 45.

Ⓔ

[Adagio]

Musical notation for measure 50, showing a triplet of eighth notes with a dynamic marking of *f*.

Musical score for measures 45-51, featuring four staves with sustained notes and a dynamic marking of *p*.

Allegro (faster and faster) Con fuoco

[*Fl. 4 notes cued in part] [*Str include both acres]

52 53 54

Flute quartet gets over its excitement suddenly and string quartet, undisturbed all through, is heard as ever – Question is asked once more and piece ends quietly.

Adagio

55 56 57 58 59 60

THE UNANSWERED QUESTION (II)

Charles E. Ives
(ca. 1930-35)
Edited by Paul C. Echols and Noel Zahler

Flutes I, II, III (or Oboe), IV (or Clarinet)

Trumpet (or English Horn, or Oboe, or Clarinet)

Largo molto sempre (for strings & trumpet) (♩ = about 50)

Violin I
ppp con sordini

Violin II
ppp con sordini

Viola
ppp con sordini

Violoncello (8va Contrabass)
ppp con sordini

Measures 1 through 9 are shown. The strings play a sustained, tremulous texture with *ppp con sordini*. The trumpet part is mostly silent, with some faint notes in measure 9.

Flutes I, II, III, IV

Trumpet (Tp)

Violin I (Vn I)

Violin II (Vn II)

Viola (Va)

Violoncello (Vc) (Cb 8va)

Measures 10 through 17 are shown. The strings continue their *ppp con sordini* texture. The trumpet part enters in measure 10 with a triplet of notes, marked *p*. The flute parts remain silent.

Adagio

(A)

Fl I
Fl II
Fl III
Fl IV
Tp
Vn I
Vn II
Va
Vc (Cb 8va)

18 19 20 21 22 23

Andante

(B)

Fl I
Fl II
Fl III
Fl IV
Tp
Vn I
Vn II
Va
Vc (Cb 8va)

24 25 26 27 28 29

Allegretto

©

mf

mf

mf

mf

p

3

3

3

3

3

3

Vn I

Vn II

Va

Vc (Cb 8va)

30 31 32 33 34 35

Allegro

©

f

ff

f

ff

f

ff

f

ff

p

3

3

3

3

3

3

Vn I

Vn II

Va

Vc (Cb 8va)

36 37 38 39 40 41 42

Allegro molto

Fl I
Fl II
Fl III
Fl IV
Tp
Vn I
Vn II
Va
Vc (Cb 8va)

43 44 45 46 47 48 49 50

Allegro-accel. to Presto Molto agitando Con fuoco

Fl I
Fl II
Fl III
Fl IV
Tp
Vn I
Vn II
Va
Vc (Cb 8va)

51 52 53 54

(Trumpet holds here until Flutes start.)

1

Woodwind section (Flutes I, II, III, IV, Oboe, Clarinet) and String section (Trumpet, Violin I, Violin II, Viola, Violoncello/Double Bass). Measures 55-61. Dynamics include *ffff*, *sf*, *pp*, and *fff*. Includes a performance instruction: "If played by Oboe and Clarinet last measure ends".

Flute I: *ffff*

Flute II: *ffff*

Flute III: *ffff sf*

Flute IV: *ffff sf*

Oboe: *ffff*

Clarinet: *ffff*

Trumpet: *pp*

Violin I: *fff*

Violin II: *fff*

Viola: *fff*

Violoncello (Cb *8va*): *fff*

Measures: 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61